

LISTOPAD 1989 A ZVLÁŠTNÍ PRÁVA CÍRKVÍ A NÁBOŽENSKÝCH SPOLEČNOSTÍ

MICHAL LAMPARTER

Externí spolupracovník Katedry ústavního práva a politologie Právnické
fakulty MU, člen Společnosti pro církevní právo

Abstract in original language

Listopad 1989 - demokratická revoluce v Československu. Svoboda náboženského vyznání se začíná realizovat v jedné ze zemí se starou náboženskou kulturou. Třináctiletá diskuse se proměňuje v úpravu zvláštních práv církví a náboženských společností. Více než dvacetiletá diskuse se projevuje v novém právu financování církví a náboženských společností. To otevírá novou diskusi nejen o financování, ale i o zvláštních právech církví a náboženských společností. V diskusi nesmí chybět též modelové otázky náboženské svobody.

Key words in original language

Listopad 1989 Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání

Abstract

November 1989 - the democratic revolution in Czechoslovakia. Freedom of religion started to be realized in the country of old religious culture. Thirteen-year discussion is implemented in special regulation of specific rights of churches and religious communities. More than twenty-year discussion is realized in a new law which regulates financing churches and religious communities. It opened a new discussion not only about financing, but also about special laws of churches and religious communities. In discussion, we attempt to answer basic questions of religious freedom.

Key words

November 1989 Freedom of conscience, religion and thought

Listopad 1989 a zvláštní práva církví a náboženských společností

1) Charakteristika konfesního práva před listopadem 1989

1a) Předlistopadový monopol

Před Listopadem 1989 byl zákon upraven monopol marxisticko-leninské ideologie. Náboženství bylo chápáno jako součást nadstavby. Jeho potřebnost a posuzování bylo závislé na množství nenáboženských faktorů - politickém systému, ekonomickém systému a právním systému.

1b) Dobová kritika náboženství

Politický systém byl dán vedoucí úlohou KSČ, tedy strany s ateistickým programem. Zájem této strany na náboženství byl v praxi různý, podobně jak se vyvíjely společenské a ekonomické podmínky. Oficiálně ateistický profil KSČ se však zrodil v konkrétních podmínkách Československa.

1c) Ekonomická kolektivizace

Ekonomický systém byl dán zespolečněním výrobních prostředků. Státní, družstevní a výjimečně individuální systém byly dominantními subsystémy v ekonomickém systému. Veřejný ekonomický systém zasahoval hluboko do soukromí.

1d) Ústavy v letech 1948 - 1989

Právní systém byl založen Ústavou Československé socialistické republiky, po událostech února 1948 již druhou Ústavou (první byla Ústava 150/1948 Sb.). Tato Ústava nechápala události února 1948 jako puč, ale jako vítězství pracujícího lidu. Navíc v červenci 1960, kdy byla Ústava přijata, došlo k vybudování základů socialismu a země si tedy dala přívlastek socialistická.

1e) Rozpor ideálů a praxe

Pojetí socialismu bylo po roce 1960 vykládáno různě. Ve vztahu k náboženství se po únoru 1948 vycházelo především z toho, že se jedná o něco historicky překonaného. Toto pojetí lze vyčíst z preambule Ústavy 150/ 1948 S.

1f) Idealismus prostých lidí

Naopak, když byla v roce 1968 řešena otázka federativního pojetí státu, došlo k oživení idealistických tradic, včetně náboženských. Socialismus s lidskou tváří otevřel stavidla i socialistického humanismu. Hranice politického systému byly naznačeny, nikoliv však dlouhodobě překročeny.

1g) Konfesní právo v totalitním období

Jak vyplývá z výše uvedeného, konfesní právo jako právo umožňující náboženskou svobodu bylo před listopadem 1989 používáno zejména jako nástroj vládnoucí moci. Ta se snažila ke svému prospěchu používat nejenom prvky represe (po únoru 1948 se zdůvodněním proti zneužívání náboženství protirežimní politikou), ale i selektivním vybíráním prvků náboženství pro podporu vlastního systému. Bráno z tohoto úhlu pohledu považoval předlistopadový systém sám sebe za systém s největší náboženskou svobodou.

1h) Dobový materialismus

Materialistické pojetí základních práv a svobod v pozitivním právu našlo své vyjádření v hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem. Ohodnocení práce kněží bylo nízké. V praxi bylo nižší než u dalších vysokoškolsky vzdělaných obyvatel.

1i) Institut státního souhlasu

Materialistické pojetí práva bylo v této oblasti finalizováno institutem státního souhlasu. Pokud kněz se choval nezávisle, mohl být postižen odebráním státního souhlasu. Komunistické právo tak pronásledovalo každou odchylku od „normy“.

2) Charakteristika vybraných změn v listopadu 1989

2a) Listopadu 1989 - demokratická revoluce v Československu

Listopad 1989, demokratická revoluce v Československu přinesl zásadní změnu politického, ekonomického i právního systému. Tato změna bývá charakterizována jako počátek naší současnosti. Listopad 1989 představuje rovněž zvláštní kapitolu v dimenzi náboženské svobody.

2b) Obnova pluralismu

Změna politického systému je významná od systému vedoucí úlohy KSČ po systém pluralitní. Právě náboženská svoboda je dobrým příkladem toho, že pluralitu není možné příliš dlouhodobě potlačit. Otčenáš - modlitba, která zazněla na velké manifestaci na Letné 1989 je přesným příkladem na návrat náboženství do veřejného sektoru. Právě tato modlitba se setkala s četnou kritikou. (1)

2c) Obnova soukromé iniciativy

Změna ekonomického systému je rovněž spjata s listopadovými událostmi. Tato změna byla však v zásadě připravována i po celý rok 1990 a její ekonomické důsledky byly patrné nejprve od počátku roku 1991. Pro oblast náboženské svobody byly důležité výčtové zákony z počátku 90. let. Tyto výčtové zákony navracely převážně objekty související s činností církví a náboženských společností. O církevní samostatnosti se v této době příliš nejednalo. Dále měl po více než další dvacetiletí platit zákon 218/1949 Sb.

2d) Dubčekovy právní reformy

Tím se dostáváme ke změně právního systému. Tato změna byla řízena parlamentem, vedeným od konce roku 1989 Alexandrem Dubčekem, miláčkem davů v listopadu 1989. Parlament se řídil zásadou, že pokud zákony z let 1948 - 1989 nebyly vysloveně zrušeny, zůstávají nadále v platnosti. Zákon č. 218/1949 Sb. platil dále, systém státního souhlasu z období 1948-1989 byl zrušen.

2e) Změna konfesního systému

Komplexní změna konfesního systému byla dána hlavním mluvčím Občanského fóra Václavem Havlem. Moderátorem velkých demonstrací na Letné byl Václav Malý, katolický kněz. Pro pochopení změn a očekávání v konfesní oblasti je významné, že v Maďarsku zásadní přeměnu politického systému - zrušení vedoucí úlohy MSDS - odhlasovali v parlamentu 23. 10. 1989 socialisté, bývalí komunisté a v Polsku byla zásadní ústavní změna odhlasována až 28. 12. 1989, když předtím již více měsíců vláda byla řízena nekomunistou. V NDR došlo 9. 11. 1989 k umožnění přechodu hranic v rozděleném Berlíně, zatímco zrušení vedoucí úlohy SED bylo odsouhlaseno parlamentem až 1. 12. 1989, tedy dva dny potom co došlo ke stejnému ústavnímu aktu v Praze.

2f) Komplexní charakter změn

Specifikou revoluce v Praze a v Československu, tehdy ještě socialistickém, bylo uskutečnit revoluci komplexní. Tato komplexnost byla dána pomalejším začátkem revoluce, nežli v okolních zemích, a v obecném ohledu pak požadavkem plné náboženské svobody, který byl implicitně přítomen. K tomuto je potřeba doplnit tři body: obnova 28. října jako státního svátku v roce 1988, petice Augustina Navrátila za odluku církví a náboženských společností od státu z roku 1988 s podporou statisíců podpisů a též z roku 1988 manifest Demokracie pro všechny z disidentského okruhu Václava Havla.

2g) Obnova demokratického systému lidských práv

Je zřejmé, že v listopadu 1989 se propojila celá řada faktorů demokracie a lidských a občanských práv. Významnou byla také unavenost starší

generace s převážně levicovou ideologizací politiky po roce 1948. Servilní a nejednou vypočítavý ateismus se obrátil ve svůj protiklad.

3) Zvláštní práva církví a náboženských společností

3a) Doktrína zvláštních práv církví a náboženských společností

Doktrína zvláštních práv církví a náboženských společností má bezesporu svůj počátek v reakci společnosti na motlitbu Otčenáš v Praze na Letné 26. 11. 1989. Slovíčko zvláštní totiž znamená, že společnost ráda vyčleňuje některá práva naproti právům obecným. Znamenala v kontextu sametové revoluce také to, že husitský národ (teze o českém národě daná národním obrozením a zneužitá nejednou komunisty) má zvláštní cesty svého rozvoje. Ve veřejném prostoru má i nadále převažovat spíše sekulární filozofický tón, nežli tón silně teologický.

3b) Diskontinuita politiky a kontinuita náboženství

Výše uvedené však znamená také toto. Existují chvíle, kdy kontinuita moderních politických procesů se vyčerpala. Sekulární ateismus působí nejednou takto diskontinuálně. V takové chvíli je však někdy nutné přijít s idealistickým řešením. A protože se idealistická řešení v obecnosti mohou vyčerpat, přichází na scénu řešení z církevní sféry, řešení kněžské, které nejen obohatí daný vývoj, ale stane se počátkem kontinuity nové.

3c) Řešení republikánských specifik

Takové řešení je někdy obzvláště nutné v republikánských formách státu. Republika je totiž zpravidla postavená na volbách. Svobodné volby jsou volby pluralitní. Takové ale v Československu v listopadu roku 1989 již 43 let nebyly. Proto se jako moderní jevila církev.

S ohledem na katolický význam toho slova to byla i okolnost, že papežský stolec byl obsazen člověkem, který pocházel ze sousední země, která zaznamenávala podobné demokratické politické procesy (již v první polovině roku kuriální volby a dohodu na prezidentském kandidátu mimo v senátu vítěznou opozici).

3d) Zvláštní jako značný

A zde se dostáváme k povaze slova zvláštní. Slovo zvláštní zřejmě v konfesně právním slova smyslu znamená poměrně značnou roli církví a náboženských společností v obnovené české demokracii po listopadu 1989. Prostor, který se otevřel pro církev a náboženské společnosti je poměrně veliký a vzbuzuje úctu i odpovědnost. Úctu protože umožňuje pluralitně vyjádřit šíři náboženských projevů a tradic. Odpovědnost proto, že to vyžaduje těžký úkol tento prostor naplnit vzhledem i k ostatním prostorům kultury, včetně kultury právní a politické.

3e) Tři vývojové milníky

Je možné přitom připojit tradiční úvahu o změně vnímání lidských a občanských práv v rámci tří vývojových milníků - roku 1918, 1945 a 1989. Tyto milníky znamenají nová nahlížení na lidská a občanská práva. Znamenají však nová nahlížení též na církve a náboženské společnosti.

3f) Fenomén Masaryk

Po roce 1918 došlo k nastolení republikánské formy vlády. Novým prezidentem byl v listopadu 1918 zvolen vůdce prvního odboje T. G. Masaryk. Jeho základní politická teze je tezí demokratickou. Nahrazuje teokratické vidění světa v období monarchie. Přes zájem politických stran první republiky, prezident se projevuje jako prezident nestranický. Masaryk preferuje ideály humanitní, ale státoprávně srozumitelné a zařaditelné.

3g) Fenomén Beneš

Po roce 1945 se stává ústřední ideou idea sociální spravedlnosti. Ačkoliv tato idea je chápána evolučně, vítězná KSČ po volbách v roce 1946 nedodrží v průběhu roku 1948 demokratický scénář a začíná provádět totalitní politiku v teorii i v praxi. V teorii hraje KSČ politiku jako píseň národa zklamaného dějinami, který až s KSČ a s SSSR nachází své správné místo, v praxi dochází k potlačování jiných názorů uvnitř i vně KSČ. Absence vlády většiny se v listopadu 1989 přemění ve většinu nastupující opozice.

3h) Fenomén Havel

Po roce 1989 nastupuje do vedení umlčovaná většina. Je dobré analyzovat nejen vnitřní podmínky dalšího vývoje, ale i roli jednotlivých států v mezinárodním prostředí (zrušení vedoucí úlohy marxisticko - leninských stran ve východní Evropě (23. 10. 1989 MLR, 29. 11. 1989 v ČSSR, 28. 12. 1989 v PLR, 3. 1. 1990 v Rumunsku, 14. 1. 1990 v Bulharsku a 13. 3. 1990 v SSSR). Změna vztahu mezi Ruskem a Evropou nemůže být větší přidáme - li k tomu, že v pluralitních volbách v březnu 1990 se lidé v NDR přihlásili k integraci do SRN a po zvolení Jelcina prezidentem Ruska v roce 1991 zanikl Sovětský Svaz a mezinárodní společenství uznalo 15 nezávislých států.

3i) Fenomén duchovní obnovy

V letech 1987 - 1997 probíhalo desetiletí duchovní obnovy. Toto desetiletí nebylo pouze záležitostí katolíků, i když vzešlo s katolické půdy. K obnovným procesům došlo i ve střední a východní Evropě v evangelických a pravoslavných církvích, stejně jako i v ostatních náboženstvích. Je doposud oblastí vědeckého výzkumu jakým způsobem

došlo k obnovným procesům uvnitř náboženských společenství a jakým způsobem došlo k obnově vnějších vztahů náboženských společenství. Zde je nutno konstatovat, že převážně mírový charakter změn v Evropě je ovocem těchto obnov. Nedostatkem těchto obnov jsou ozbrojené střety tam, kde se udály.

Poznámky:

(1) Pro pozornějšího posluchače je potřeba porovnat s prací: Jiří Suk - Politika jako absurdní drama Václav Havel v letech 1975 - 1989, Paseka Praha 2013

Literatura:

(1) Jiří Suk - Politika jako absurdní drama Václav Havel v letech 1975 - 1989, Paseka Praha 2013

Literature:

(1) Jiří Suk - Politika jako absurdní drama Václav Havel v letech 1975 - 1989, Paseka Praha 2013

Contact – email

m.lam@seznam.cz